

ערכים בספרות ילדים לגיל הרך ככלי לחינוך ערכי בחינוך החרדי

אתי רוזנטל

תקציר

הספר המאויר לגיל הרך משמש בחברה שבה הוא נוצר כ"מראה כפולת פנים". מצד אחד הוא משמש סוציאליזטור חברתי המשפיע על העדפותיו הערכיות של הילד, ומצד שני הוא משמש אינדיקטור תרבותי המשקף את פני החברה שבה הוא נוצר.

מאמר זה מתבסס על מחקר משווה שבו נחשפו ההשפעות וקשרי הגומלין בין הערכים האישיים של המחנך לבין הערכים של הזרם הדתי שבו הוא מלמד, וביטויים בסיפורים המשמשים אותם לחינוך ערכי. במחקר השתתפו 30 מחנכות בגיל הרך מהזרמים הממלכתי-דתי, החרדי-עצמאי (בית יעקב) והיהודי-מתקדם. במחקר נסקרו וקוטלגו ערכיות 152 סיפורים לגיל הרך, שנלקחו מתוך רשימה שהכינו המחנכות משלושת הזרמים, ושבה ציינו סיפורים המשמשים אותן בעבודתן להקניית ערכים בגיל הרך. ההשוואה בין הממצאים בזרמים הדתיים השונים הייתה כמותית ואיכותנית.

במאמר זה אתייחס רק לממצאי המחקר על המגזר החרדי: ה'ערכים האישיים' בזרם זה בולטים פחות מאשר בזרמים האחרים, שכן בדרך כלל ערכי היחיד במגזר זה משניים לערכים ה'בין-אישיים' וה'אל-אישיים'. מקומו של היחיד בחברה החרדית משני ביחס למקום הכלל. הדבר נובע מערכי החברה החרדית, שבה ה'אני' מקבל את משמעותו

מתוך היותו חלק ממכלול חברתי רחב שסביבו. זהותו מתעצבת מתוך הקונטקסט של הקשרים הבין-אישיים שהוא מקיים עם האחרים בקבוצת ההתייחסות שלו.

תגיות: חינוך, חרדים, ערכים, ספרות ילדים

מבוא

הספר המאויר לגיל הרך משמש בחברה שבה הוא נוצר כ"מראה כפולת פנים" (דר, 2006): מצד אחד הוא משמש סוציאליזטור חברתי המשפיע על העדפותיו הערכיות של הילד, ומצד שני הוא משמש אינדיקטור תרבותי המשקף את פני החברה שבה הוא נוצר (תור-גונן, 1993).

מאמר זה עוסק במחקר שבו נחשפו ההשפעות וקשרי הגומלין בין הערכים האישיים של המחנך לבין הערכים של הזרם הדתי שבו הוא מלמד, וביטויים בסיפורים המשמשים אותו לחינוך ערכי. במחקר נערכה השוואה איכותית וכמותית בין שלושה זרמים דתיים שונים: הממלכתי-דתי, החרדי-עצמאי (בית-יעקב) והיהודי-מתקדם. במחקר השתתפו 30 מחנכות בכיתות לגיל הרך משלושת הזרמים (רוזנטל, 2012, 2016).

במחקר נסקרו וקוטלגו ערכיות 152 סיפורים לגיל הרך. הסיפורים נבחרו מתוך רשימות שהכינו המחנכות ושבהן הן ציינו סיפורים המשמשים אותן להקניית ערכים בעבודתן עם תלמידים בגיל הרך. הסיפורים נותחו ניתוח ערכי-ספרותי, שהתמקד בזיהוי מסרים ערכיים הן בממד המילולי של הטקסט (תוכן, נושא, ז'אנר, עלילה, גיבורים, תפאורה וסמלים), וכן בדרכי העיצוב של הטקסט (דרכי דיבור, מבנים סיפוריים ואמצעים אמנותיים), בהיותם מקדמים את הופעת הערך.

המאמר הנוכחי מתמקד בממצאים שנאספו ממחנכות בזרם החרדי ובספרות הילדים החינוכית-ערכית המשמשת אותן להקניית ערכים בעבודתן עם תלמידים בגיל הרך. המחקר הסתמך על הטקסטים הספרותיים ועל מידע שהתקבל מהמחנכות. במחקר נחשפו ההשפעות וקשרי הגומלין בין הערכים האישיים של המחנכות לערכי הזרם הדתי-חרדי שבו הן מלמדות, ובין הספרים המשמשים אותן לחינוך ערכי.

מיון הערכים לקטגוריות מספק מידע על מהותם של הערכים הגלומים בספרות הילדים המשמשת את המחנכות להנחלת ערכים, וכן על דעותיהן של המחנכות על הערכים שרצוי להקנות לתלמידים בגיל הרך באמצעות ספרות ילדים.

הנושא של "חינוך לערכים" הוא סוגיה שנויה במחלוקת בעולם ובישראל. כל חברה בוחרת על סמך ערכיה מהם דרכי המחשבה, האמונות והמעשים שיש להנחיל לדורות הבאים, אלא שיש קושי לקבוע "ליבת ערכים" משותפת לחברה. קושי זה נובע, בין היתר, מכך שהחברה וערכיה מושפעים מקבוצות חברתיות שונות, כגון הורים, גופים כלכליים, מוסדות שלטון וזרמים אידיאולוגיים שונים, המבקשים להטביע את חותמם על החינוך לערכים בבית הספר ומחוצה לו. האדם הצעיר בימינו חי בחברה שאין בה ערכים ברורים ומוגדרים, וערכים שונים "מתחרים" על נפשו.

ה'יהדות החרדית' היא זרם ביהדות האורתודוקסית, המתאפיין בהקפדה רבה על שמירת ההלכה היהודית ובאורח חיים שמרני. החרדיות קמה בתגובה לתנועות ההשכלה והרפורמה, שהביאו להתפוררות החברה היהודית המסורתית ולהקמת המדינה. על אף שהקהילה החרדית היא קבוצת מיעוט בחברה הישראלית ובתפוצות, היא רואה את עצמה הממשיכה הלגיטימית של היהדות המסורתית. כדי להגן על ייחודה מהשפעות חיצוניות, הקימה הקהילה החרדית מערכות חברתיות נפרדות בכל תחומי החיים. "החברה החרדית מגדירה עצמה מול סביבתה החילונית, מתוך התמודדות מתמדת ב'אחר' ומתוך דיאלוג מתמשך עם התבוננות זו" (יפה, 2004, עמ' 16). אלא שגם החברה החרדית בנויה מפלגים שונים המפולגים ביניהם. בתחילה שללו החרדים את הציונות ואת המדינה כתופעה פוליטית ואידיאולוגית לגיטימית, שכן הציונות דוחקת את הקץ ופועלת לקירוב הגאולה. אך עם הזמן התפצלה החברה החרדית לזרמים שונים, החל מחוגים קיצוניים השוללים את קיומה של המדינה ואינם רוצים בקשר עמה, ועד לזרמים מתונים יותר המקבלים את המדינה ואף רואים עצמם חלק ממנה. החל משנות השמונים של המאה העשרים, רוב הפלגים החרדים מעורבים בפוליטיקה ובמוסדות המדינה השונים.

פרידמן (1991א', 1991ב') טוען כי הקהילה החרדית דוגלת בניאו-מסורתיות, כלומר רואה באורח החיים המסורתי שאפיין את התקופה של טרום תהליכי המודרניזציה והחילון - קיום מצוות, הופעה חיצונית, מחויבות ללימוד תורה, החמרה הלכתית והתנגדות לציונות - ביטוי ליהדות הראויה, ולכן הם מקפידים על קיום המצוות באדיקות ובדקדקנות רבה. הגברים החרדים מחונכים לשליטה עצמית ביצר וברגש, וכן להסתפקות במועט. בחברה זו מעריכים התנהגות קונפורמית, וחיידים נתפסים בה כשליליים, ולכן חבריה שומרים על הופעה חיצונית ועל התנהגות אחידה בבית ומחוצה לו (קפלן, 2007). כאמור, החברה החרדית שמה דגש רב על חיי הקהילה, דבר המאפשר פיקוח על היחיד, וכן סיפוק הצרכים ההלכתיים והציבוריים. החברה החרדית התבססה כחברת לומדים, וההתמסרות ללימוד התורה נחשבת בה ערך עליון. הילד החרדי מתחיל את לימודיו ב'חדר' בגיל שלוש, ממשיך ללמוד ב'תלמוד תורה', ולאחר מכן לומד בישיבה. שאיפת החברה היא שלאחר נישואיו יתמיד בלימודיו במסגרת

'כולל'. מעמדו של תלמיד חכם בחברה זו גבוה יותר משל כל בעל תפקיד אחר, והדבר בא לידי ביטוי בעיקר בעת ה'שידוך' (זיון, 2008).

רוב החברה החרדית משתייכת למעמד סוציו-אקונומי נמוך, בעיקר בשל עיסוקם של הגברים בלימוד בישיבה, תופעה המכונה בחברה הישראלית 'תורתם-אומנותם'. גברים שעוזבים את עולם הישיבה חווים קשיים בהשתלבות בשוק העבודה בשל היעדר השכלה כללית מתאימה. החל משנות התשעים של המאה העשרים נעשו ניסיונות לחשוף את הגברים בחברה החרדית לעיסוקים נוספים, בעיקר באמצעות הכשרתם במוסדות ייעודיים כמו 'מכון לב', שילובם בנח"ל החרדי ועוד (כהן, 2005). הנערות במגזר זה מתמודדות אף הן עם קונפליקטים העולים מהאידיאל הדתי-חרדי, הדוגל בכך שהאישה תישאר בביתה, תטפל במשפחתה ותעסוק בגמילות חסדים. רוב הנשים החרדיות יוצאות לעבוד כדי לתמוך בבן הזוג הלומד ולפרנס את המשפחה (ליוש, 2007).

החברה החרדית היא מעין מובלעת תרבותית חברתית ייחודית. לטענת קרלינסקי (2004), החברה החרדית שוללת אימוץ של ערכים מודרניים, אך בד בבד היא חברה דינמית המשתנה כל הזמן. אפשר לראות זאת בשינויים העוברים על חברה זו היום: יציאה הולכת וגוברת של גברים לעבודה, פתיחות לאינטרנט, השינוי בספרות הילדים והמבוגרים הבא לידי ביטוי בעיצוב ובתכנים של הספרים, ועוד (קפלן, 2003, 2007).

החינוך החרדי היה קיים עוד לפני הקמת המדינה, בעיקר בחינוך הבנים. את הבסיס לחינוך הבנות החרדיות הניחה שרה שנירר, כשהקימה כיתת בנות ראשונה בקראקוב כבר ב-1916. בסיועה של "אגודת ישראל" התרחבה עשייתה, ובית הספר לבנות שהקימה, 'בית יעקב', שלח את בוגרותיו להקים כיתות נוספות ברחבי פולין. בהמשך הקימה שנירר גם סמינר למורות, והכול בברכתם של גדולי ישראל. בית הספר החרדי הראשון לבנות ('בית יעקב') בשפה העברית בישראל נוסד בטבריה. בהמשך קמו בתי ספר נוספים בתמיכת 'אגודת ישראל' ובעזרת תרומות מגרמניה ומפולין. את תוכני הלימוד כתבו תלמידי חכמים בהסכמתם של 'גדולי ישראל' דאז, ואלה כללו לימודי קודש וחול. ב-1933 נוסד בית ספר 'בית יעקב' גם בתל אביב, ובהמשך נוספו עוד רבים (לוריא, תשס"ג).

בשנת 1953 הוחלט במשרד החינוך על חלוקה לחינוך ממלכתי ולחינוך ממלכתי-דתי. היהדות החרדית ביקשה להקים מסגרת נוספת של חינוך עצמאי, מסגרת שתכלול את כל תלמודי התורה לבנים ואת בתי הספר 'בית יעקב' לבנות. בשנת 1954 הכירה הממשלה בחינוך העצמאי כזרם נפרד. בראשותו של החינוך העצמאי ניצבו חברי מועצת גדולי התורה של 'אגודת ישראל', שפעלה במישור הרוחני ובמישור הגשמי כאחד.

מאבקו העיקרי של זרם זה מאז ועד היום הוא על שמירת אוטונומיה ועצמאות חינוכית, ומניעת השפעות זרות וחינוך על פי הכוונת 'גדולי ישראל'. לפי משנתו החינוכית של זרם זה, מטרת החינוך היא ליצור אדם רוחני, מבוסס באמונתו, בעל מידות ומעשים טובים,

וכן להעמיד דורות של תלמידים שומרי תורה ומצוות ותלמידי חכמים, תוך הימנעות מכל השפעה חיצונית שאינה יונקת במישרין מסמכות התורה. עם זאת, השאיפה היא שהלימוד יעשה בנועם ותוך כדי קירוב לבבות (פרידמן, 1991 א', פרידמן, 2001). כל בתי ספר החרדיים-עצמאיים שנבדקו במחקר המתואר במאמר זה שייכים לרשת של 'בית יעקב', הלימודים בהם מתקיימים בעברית, והם נמצאים בפיקוח חלקי של משרד החינוך באגף 'החינוך המוכר שאינו רשמי'.

שיטת המחקר

איסוף המידע במחקר נעשה בשיטות האיכותיות, פרשניות-הומניסטיות. האוריינטציה של המחקר היא נטוריסטית-איכותית, ולפיה נקודת המוצא של המחקר וכן המטרה הסופית שלו הן האדם הנחקר והבנתו. פרדיגמה מחקרית זו היא חלק מהפרדיגמה ההומניסטית, שלפיה מטרת המחקר היא הבנת תופעות מתוך תפיסה הוליסטית למכלול ההיבטים הגלויים והסמויים של ההתנהגות האנושית על כל גווניה, ומכלול האינטראקציות האנושיות בהקשרן התרבותי (צבר בן-יהושע, 2001; Denzin & Lincoln, 2000). לצד שיטת המחקר האיכותנית-פרשנית, שולבו במחקר גם היבטים כמותיים. עיבוד המידע נעשה באמצעות ניתוחי תוכן של הטקסטים הספרותיים המחקרים, המשמשים את המחקר כאמצעי להקניית ערכים.

אוכלוסיית המחקר

במחקר השתתפו 30 מחנכות בכיתות הגיל הרך (גן-א'): עשר מחנכות מהזרם הממלכתי-דתי, עשר מהזרם החרדי-עצמאי, ועשר מהזרם היהודי-מתקדם. המחנכות נבחרו באקראי באמצעות תהליך דגימת "כדור שלג" והיוו 'ספקיות מידע' (צבר בן-יהושע, 1999). אל המחנכות הראשונות הגעתי באמצעות 'אנשי מפתח' מהזרם הנחקר: מפקחות, מדריכות או מנהלת תחום החינוך. לאחר מכן כמה מהמחנכות הפנו אותי אל מחנכות אחרות וכו'. כל מחנכת תרמה להרחבת רשימת הספרים המשמשים לגיל הרך לשם הקניית ערכים ב"שדה" ממש. במאמר זה מוצגים כאמור רק הממצאים על המחנכות מהזרם החרדי-עצמאי.

כלי המחקר

התקיימו ראיונות מקדימים עם 'אנשי מפתח' (ליבליך, זילבר ותובל-משיח, 1995): מפקחות ובעלי תפקידים במערכת החינוך בזרמים החינוכיים השונים, וזאת לשם קבלת רקע והעמקת הידע בתחום הנחקר.

נבנה שאלון מתאים שהועבר למחנכות שהיוו את אוכלוסיית המחקר. המחנכות תרמו לבניית רשימת הספרים המשמשים מחנכות לגיל הרך לשם הקניית ערכים ב'שדה' ממש, וכן לחשיפת הערכים הגלומים בספרים אלו (לפי דעתן). כל מחנכת התבקשה

לציין חמישה סיפורי ילדים או יותר המשמשים אותה בעבודתה החינוכית, אילו ערכים לדעתה חבויים בהם, ולאילו מטרות ערכיות היא משתמשת בספרים הללו בחינוך ילדי כיתתה. בנוסף, המחנכות חיוו את דעתן על ערכי הזרם, על ערכיהן האישיים, וכן על דרכי העבודה שלהן ב'שדה' להקניית הערכים באמצעות ספרות ילדים.

מלבד הראיונות נעשה במחקר שימוש ב'מסמכים', בעיקר רשימת הספרים שהורכבה מהשאלונים, ובספרים עצמם.

רשימת הספרים שנבדקו נבנתה כדלקמן: כל מחנכת הציעה בין חמישה לשבעה ספרי ילדים לגיל הרך המשמשים אותה בעבודתה להקניית ערכים. התקבלו שלוש רשימות של ספרים, אחת לכל זרם. הספרים סווגו לקטגוריות בהתבסס על מודל הקטגוריות הערכי של תור-גונן (1993, 2000), שנבנה ונוצר במיוחד למיון ערכים בספרי ילדים. על בסיס מודל זה, יצרתי מודל דומה המתייחס בעיקר לטקסט (ולא לאיור, כמו במחקריה) לשם קביעת הקטגוריות הערכיות של הספרים.

בניית הקטגוריות הערכיות וניתוח תוכן

הערכים במודל שיצרה תור-גונן (1993) צומצמו עד שגובשו 15 קטגוריות ערכיות קרובות, שכל אחת מהן מהווה למעשה "אשכול ערך". הערכים הם: קבלה עצמית/אינדיבידואליות; יצירתיות/הומור/משחק; חומריות/עושר; חריצות/אומץ/יזמה; אמונה באל/קיום מצוות/מסורת (במקור: מסורת יהודית/חגים, הותאם למחקר זה); מציאותיות/בגרות/התמודדות; אושר/רוחניות/שלמות; אהבה וכבוד במשפחה; סדר/שמירת החוק; כבוד הדדי/חברות/שלום; אהבת העם והארץ; אהבת הטבע/שמירה על הסביבה; לימוד/ידע/אינטלקט; רגישות תפיסתית/עידון; חשיבה ביקורתית/ביקורת חברתית.

עיבוד המידע נעשה באמצעות "ניתוח תוכן" (ליבליך, תובל-משיח, וזילבר, 2010) של ההיגדים בשאלונים ושל הטקסטים בספרי הילדים. סיפורי הילדים נותחו ניתוח ערכי-סיפורי לשם קביעת הקטגוריות הערכיות של הספרים. זיהוי המסרים הערכיים בטקסטים הספרותיים כלל התייחסות לתוכן הטקסט, לסמלים מוסכמים, לצורה ולמבנה.

בהמשך נעשה "ניתוח תוכן" איכותי וכמותי לממצאים השונים, כדי להגיע להפקה שיטתית של היסקים תקפים בעלי משמעות מסוימת וזיהוי היחסים בין מרכיבי התוכן השונים. "ניתוח התוכן" נערך בהקפדה על קריטריונים של מהימנות ותקפות (שקדי, 2003).

הטקסטים שאליהם מתייחס מאמר זה הם השאלונים שהועברו למחנכות בזרם החרדי, וכן כ-70 ספרי ילדים שהן הציעו כספרים המשמשים אותן בעבודתן החינוכית להקניית ערכים. עיבוד המידע נעשה באמצעות "ניתוחי תוכן איכותי" של הטקסטים הספרותיים.

במקביל לגישה הטוענת כי לטקסט יש משמעות אחת - "כוונת המחבר", קיימת גישה הטוענת כי תהליך ההבנה של הטקסט העומד בפני החוקר הוא תהליך דינמי, שבו החוקר נחשף לשינויים ולנקודות מבט חדשות בעקבות המפגש עם הטקסט. אם כן, לטקסט משמעויות שונות התלויות בזווית הראייה של המפרשים אותו (דרגיש וצבר בן-יהושע, Mallery, Hurwitz & Duffy, 1987;2006).

שיטת "ניתוח התוכן" נסמכת על הפרדיגמה הפרשנית שנובעת מהפילוסופיה ההרמנויטית. החוקר שופט את הטקסט ומגלה בו דברים חדשים ובכך "מרחיב ומעשיר את המשמעויות של הטקסט" (דרגיש וצבר בן-יהושע, 2006, עמ' 82). מטרת ניתוח התוכן היא לתת משמעות, פרשנות והכללה לתופעה הנחקרת. המחקר האיכותי-פרשני מאפשר לחוקר להציג את נקודת מבטו על המציאות הנחקרת (דושניק, 2011). אסטרטגיית ניתוח הטקסט משלבת בין "התיאוריה המעוגנת בשדה" (Strauss & Corbin, 1990), הטוענת שיש לפרק ולקודד את הטקסט למרכיביו לשם מציאת קטגוריות ודפוסים משותפים, ובין הגישה ההוליסטית (לויצקי, 2010; ספקטור-מרזל, 2010) שלפיה פירוק הטקסט עלול לגרום לאובדן הרצף של הטקסט וההקשר של מרכיביו, ולכן הוא פוגם בניתוח. בנוסף, הגישה ההוליסטית מתייחסת למשמעויות ולקטגוריות הרחבות בטקסט כתלויות הקשרים חברתיים ותרבותיים, הן של החוקר והן של העולם הנחקר. דושניק (2011) טוענת כי "המחקר האיכותי-פרשני מעודד את חופש היצירה בתהליך הניתוח, אך גם מכיר במגבלותיו של תהליך זה" (שם, עמ' 138).

המודל ששימש במחקר נבנה בהתבסס על מודל של תור-גונן (1993), וכולל "אשכולות מסרים/ ערכים" משותפים המהווים "מחבר ערכי". הספרות לגיל הרך מביאה בפני הילד "עולם של קונפליקטים" (שם, עמ' 71) בין ערכים המשתייכים לאוריינטציות שונות. למשל, הערך 'אהבת העם והארץ' שהוא ערך לאומי המשקף מחויבות אל-אישית, נמצא בקונפליקט עם הערך 'אינדיבידואליזם' שהוא ערך בעל אוריינטציה אישית המשקף מחויבות ל"עצמי" בלבד. דוגמה נוספת: קיים קונפליקט בין 'סדר ושמירת החוק' ו'התחשבות בזולת' לבין הערך 'אינדיבידואליזם' וכו'.

הקטגוריות הערכיות

בשונה מהמודל של תור גונן (1993), במודל שפותח למחקר זה ההתייחסות היא לטקסט ולא לאיור. להלן רשימת הערכים שנבחנו במחקר ומקומם בספרות הילדים:

- **לימוד** - ערך זה הוא ערך מרכזי בספרי ילדים. מחקרים רבים מייחסים לספר מקום חשוב ומהותי במילוי צרכים קוגניטיביים כלימוד, חינוך, חיזוק הידע, העניין וההבנה, ורק מקום משני באשר לחשיבותו במילוי צרכים חווייתיים.
- **אינדיבידואליזם** - הילד מוצג בספרות כדמות בעלת נוכחות. בספרות הילדים מודגשים הפרט, מאווייו ורגשותיו. הילד מוצג כאינדיבידום בעל עולם פנימי, רגשות ויכולת הבעה.

- **כבוד הדדי/ חברות/ שלום** - ספרי ילדים רבים מציגים את הערכים חברות, נדיבות, סובלנות, עזרה ואהבה לזולת כערכים בין-אישיים בעלי חשיבות רבה.
- הערך **אהבת העם והארץ** מבטא את הקשר ההדוק בין העם לארצו ולאדמתו.
- הערכים **חריצות ואומץ** מוצגים בספרות הילדים כערכים בעלי אוריינטציה בין-אישית, אף שעל פניהם הם בעלי אוריינטציה אישית: אמונה בהשקעה ובהתמדה, עידוד תעוזה המביאה להתגברות על מגבלות הסביבה.
- הערך **אוסר ושלמות** מבטא תחושת הרמוניה ושלמות רגשית-רוחנית פנימית.
- הערך **אהבת הטבע** מדגיש אחריות לסביבה, יחסי אהבה בין הפרט ובין החי והצומח, איכות הסביבה ושמירה על העולם.
- הערך **אמונה באל/ קיום מצוות/ מסורת** מבטא מדרג של עומק האמונה לגווניה, מאורתודוכסיה ועד למסורתיות ולטרנספורמציה חילונית של המסורת היהודית בכל הנוגע למשמעות החגים והטקסים היהודיים (רוזנטל, 2005).
- **יצירתיות והומור** מופיעים כערכים מרכזיים בספרים הישראליים המאזינים לגיל הרך מאז שנות קום המדינה. ערך זה מתייחס גם לערכי חשיבה ביקורתית וביקורת חברתית.
- הערך **רגישות ועידון** הוא אחד הערכים הדחויים בחברה הישראלית משנות ה-40 ועד שנות ה-60. בשנים אלה ספרות הילדים לא שמה מספיק דגש על פיתוח עידון ורגישות תפיסתית, עידוד, אסתטיקה, חוויות מעודנות, לבטים, געגועים, רגשות וגילויי עידון ורגישות.
- **חומריות ועושר** - ההתייחסות לערך זה היא הן במשמעותו החיובית המסמלת שפע חומרי, והן במשמעותו השלילית המסמלת צניעות והסתפקות במועט.
- **חשיבה ביקורתית וביקורת חברתית** - "אשכול ערכים" זה בוחן את נכונות המוסכמות החברתיות, ומעודד ביקורת על החברה.
- הערך **אהבת המשפחה** שמר על יציבותו החיובית לאורך השנים (אדמונית, 2010). הוא מתייחס גם ליחסים בין אחים וגם ליחסים בתוך המשפחה המורחבת.
- **מציאותיות ובגרות** - ערכים אלה נמנים עם הערכים המרכזיים והטעונים ביותר במחקר ספרות הילדים המערבית בשנות ה-70. ההתמקדות בהם באה כתגובה לספרות שהציגה בפני הילדים עולם אידיאלי אך אותנטי. בשנות ה-80 הנושא עלה לדיון הן בספרות הכלל עולמית והן בספרות הישראלית. המגמה התאפיינה ברצון לחשוף את הילד להתמודדויות ולעולם כפי שהוא, בלי לייפות את המציאות עבורו (רוזנטל, 2005).
- הערך **סדר ושמירת חוק** מצוי נמוך מאוד במדרג הערכי של החברה הישראלית. אלו ערכים "בעייתיים" בתפיסה החברתית הציבורית, והיא אינה מייחסת להם חשיבות רבה (רוזנטל, 2005).

ניתוח ערכי-ספרותי של הספרים

- ניתוח הספרים במחקר זה כלל שלושה מרכיבים:
- א. **תוכן הטקסט:** ניתוח התוכן התייחס לדמות הגיבור או הגיבורים בסיפור, לפעולותיהם, למחשבותיהם ולרגשותיהם, לעלילה ולסיוס היצירה, לסביבה שבה פועלות הדמויות, ולסמלים מוסכמים בראייה פרשנית-תרבותית.
  - ב. **צורה ומבנה של הטקסט:** במסגרת זו נבדקו מבנים סיפוריים, אמצעים אמנותיים ודרכי הבעה של הרעיון הסיפורי, כולל צורתו הגרפית החיצונית של הטקסט, שינויים חריגים בהדפסה ובעיצוב הכתוב, אך זאת רק כאשר אלו הדגישו את הערך (רוזנטל, 2005).
  - ג. **עיצובים של הטקסט המדגישים את הערך בסיפור:** בסיפורים אותרו מבנים ספרותיים שמטרתם לקדם את הופעת הערך בסיפור. הדבר בא לידי ביטוי בדפוס הארגון שבמסגרתם מסודרים חלקי היצירה. לדוגמה: תבנית של **חזרה ממוקדת** המדגישה רעיון ומסר שהמחבר מבקש לקדם ולהדגיש; **דיבור ישיר** של הילד או של הגיבור בסיפור המדגיש אף הוא את הערך ויוצר הזדהות אצל השומע. לעתים דמות המבוגר, שהיא לרוב דמות סמכותית בסיפור, נוקטת דרך של דיבור ישיר להטמעת הערך; **חריזה** היא אמצעי נוסף המשמש בספרות לגיל הרך להבלטת הערך. נמצא כי המבנים הספרותיים מקדמים, מדגישים ומעצימים את המסרים הערכיים בטקסט, הן באופן מובלע והן באופן מפורש (רוזנטל, 2005; תור-גונן, 2000).

הממצאים במגזר החרדי

- להלן רשימת הערכים שציינו המחנכות **כערכי הזרם** החרדי-עצמאי, ושלדעת המחנכות הזרם החינוכי שואף לחנך את תלמידיו אליהם:
- הערך שהופיע בצורה דומיננטית ובולטת בתשובות המחנכות לסעיף זה בשאלון הוא הערך **כבוד הדדי/ חברות** שהופיע בכ-33% מהשאלונים, כשהדגש הוא על 'מצוות שבין אדם לחברו'. הערך הופיע בשאלונים שונים באופנים שונים. מחנכת אחת ציינה ש"יותר - ואהבת לרעך כמוך, זה כלל גדול בתורה". מחנכת אחרת כתבה כי בבית ספרה מקפידים לטפח את "כיבוד הזולת. מושם דגש בבית הספר על נתינה, הקשבה, 'ואהבת לרעך כמוך'. כמו כן קיימים פרויקטים ומבצעים חודשיים רבים בנושא". הזרם החינוכי מקדם את הערך בכך שבבית הספר מקפידים על "מתן מענה לשונות על ידי חוגים, קבוצות פרטניות...". מחנכת נוספת השתמשה בביטוי "לא ללכת רכיל". מחנכת אחרת הדגישה את 'ערך הנתינה': "נתינה לזולת - צדקה ונתינה בכלל חשובות לחינוך החרדי". מחנכת זו ציינה שוב ושוב את ה'נתינה' כערך: "המעשר, לתת משלי. גם ילדים צריכים ללמוד לתת". מחנכת אחרת ציינה: "כבוד לזולת - כדי להיות בחברה, צריך לדעת לכבד האחד את השני", והוסיפה גם כי כדי שהילד יהיה "אדם ויהודי כשר, עליו להיות בעל ערך של 'דרך ארץ'". מחנכת נוספת הדגישה את חשיבות ההקפדה על "כבוד הבריות".

- במקום השני בדירוג נמצא הערך **אמונה באל/ קיום מצוות/ מסורת**, שהופיע בכ-21% מהשאלונים. ערך זה, המבטא חינוך לאמונה באל וקיום אורח-חיים דתי, בולט כאחד הערכים החשובים בזרם החרדי. לדברי אחת המחנכות, הזרם החרדי-עצמאי רואה 'באמונה בקב"ה ובתפילה' את הבסיס לעבודה החינוכית. "האמונה היא תשתית החיים". לדבריה, הזרם החינוכי החרדי מבקש לחנך ל"אמונה בהשגחה הפרטית, שכל מעשי הקב"ה, גם אם אינם מובנים, הינם לטובתי... גם אם זה לא נראה כך". גם ה**שבת** מופיעה כערך שיש לקדם על פי תפיסת הזרם. בשני שאלונים בלט הערך המשמעותי של "קיום מצוות בשמחה. שנקיים את רצון ד' מתוך אהבה ולא מתוך הרגל" (קיום מצוות בשמחה). מחנכת אחרת הדגישה את הערך של שמירת **שבת וחגים**. בשאלון נוסף התייחסה המחנכת ל"קיום המצוות": "מחנכים לקיום המצוות בין אדם לחברו ובין אדם למקום". בשאלון אחר ציינה המחנכת כי "קיום מצוות והלכות, זה הבסיס לחינוך שלנו. שיבינו את החשיבות שבקיום המצוות".
- במקום השלישי דורגו שני ערכים: **לימוד ידע/ אינטלקט, וחומריות/ עושר**, במשמעות המסמלת צניעות והסתפקות במועט. ערכים אלו הופיעו ב-7.46% מהשאלונים. מחנכת אחת ציינה לדוגמה את הערך **למידה ושקדנות**: "ללמוד ולשקוד על התורה ולימודי הקודש. 'והגית בו יומם ולילה'" (ערך חריצות/ אומץ/ יוזמה, לימוד ידע/ אינטלקט). הערך **לימוד** מופיע אצלה במשמעות של 'לימוד התורה', כשהשאיפה היא לחנך לבוגר שהוא 'תלמיד חכם'. בשאלון אחר הדגישה המחנכת כי "לשמוח בחלקי - זהו ערך בסיסי ביהדות... 'איזהו העשיר - השמח בחלקו'". ערכי הזרם קוראים להסתפקות במועט. הערך **חומריות/ עושר** מבטא את שאיפת הזרם לחנך לשלמות רוחנית.
- במקום הרביעי, בהפרש קטן מהקודמים (כ-1.5%), נמצא הערך **אוסר/ רוחניות/ שלמות** שהופיע ב-6% מהשאלונים.
- הערך **רגישות תפיסתית/ עידון** והערך **אהבה וכבוד במשפחה**, הופיעו שניהם ב-4.47% מהשאלונים במקום החמישי.
- הערכים **יצירתיות/ הומור/ משחק ורגישות תפיסתית/ עידון** לא הופיעו באף אחד מהשאלונים בחינוך החרדי.

להלן רשימת הערכים שציינו המחנכות בחינוך החרדי-עצמאי **כערכים החשובים בעיניהן**, ושלפיהם הן שואפות לחנך את תלמידיהן:

- הערך **כבוד הדדי/ חברות/ שלום**, דורג במקום הראשון. הוא הופיע בכ-31% מהשאלונים. ערך זה הופיע תוך דגש על 'מצוות שבין אדם לחברו'. אחת המחנכות הדגישה בדבריה כי "דרך ארץ ולשון נקיה כלפי מבוגרים וגם בין חברים חשוב לחיים". בשאלון אחר ציינה המחנכת את ה'נתינה' כערך: "בחברה מתוקנת, הנתינה היא ערך בסיסי. חובה לתת לשני. אדם לאדם, איש לרעהו. זה תורם בראשונה לאדם עצמו", וכן "ויתור 'ואהבת לרעך כמוך', זהו כלל גדול בתורה". בשאלון נוסף כתבה המחנכת שהיא רוצה לחנך לכך שהילדים לא "ילבינו את פני חברים ברבים". היא

הדגישה כי "ואהבת לרעך כמוך" זה הכלל הגדול והראשון בתורה. מה שהלל הגדול אמר: 'מה ששנא עליך אל תעשה לחברך'. זה הבסיס להיותנו יהודים ובני אדם". מחנכת אחרת ציינה כי ה"נתינה לזולת - צדקה והנתינה חשובים למגזר הדתי". ערך זה היה במקום הראשון הן בערכים החשובים ב'ערכי הזרם' לדעת המחנכות, והן בערכים החשובים למחנכות עצמן.

- במקום השני דורג הערך **אמונה באל/ קיום מצוות/ מסורת**, שהופיע בכ-22% מהשאלונים. אחת המחנכות טענה כי "האמונה בקב"ה וחישיבות התפילה הן הבסיס", וכן כי "חינוך למצוות: כל התשתית של החיים שלנו בנויה על המצוות". בשאלון אחר הזכירה המחנכת את ה'שבת' ושמירתה: "שמור וזכור את יום השבת. מצווה מן התורה. אות הוא בינינו ובין האלוקים". גם מחנכת אחרת הדגישה את שמירת השבת כערך: "קיום השבת על כל הלכותיה. ההתייחסות גדולה מאוד. 'ביום השביעי שבת מנוחה'". אחת המחנכות הדגישה את החשיבות של "חינוך למצוות: למידה, הבנה ויישום". מחנכת זו ציינה גם את החשיבות של טיפוח "אהבת התורה והרצון לקיום מצוות" באמצעות סיפורי חז"ל ופרשת השבוע. אחת המחנכות טענה שיש "לקיים מצוות מתוך שמחה: שנקיים את רצון ד' מתוך אהבה ושמחה ולא מתוך הרגל". בשאלון נוסף ציינה המחנכת כי "הערך 'קיום המצוות' אינו הכי חשוב בעיניה ואינו ראשון בדירוג, כי "זה ברור. לא הווה מינה, לא מהווה בעיה... גדלנו וחונכנו על כך, וזו המטרה שלנו בחיים". מחנכת אחרת אמרה שהיא רוצה לקדם אצל תלמידיה את ערך 'השבת, המסורת והחגים'. בשאלון נוסף הדגישה המחנכת את החשיבות של "קיום המצוות: מצוות שבין אדם למקום, ובין אדם לחברו" (ערך האמונה וקיום המצוות וערך הכבוד ההדדי). המיקום של ערך זה היה זהה למיקומו בערכי הזרם כפי שהמחנכות תופסות אותו.

- במקום השלישי דורג הערך **אהבה וכבוד במשפחה**. באחד השאלונים הדגישה המחנכת: "כיבוד אב ואם: הילד צריך ללמוד לכבד את הוריו. זה אחד מעשרת הדיברות. כקנה יסוד לחינוך ולדוגמה טובה לחינוך". בשאלון אחר טענה המחנכת כי יש חשיבות לערך "כיבוד ההורים - זוהי אחת מהמצוות בעשרת הדיברות". דירוג זה שונה מדירוג הערכים שהזרם שואף לחנך לפיהם, שם דורגו במקום השלישי הערכים **לימוד ידע/ אינטלקט**, והערך **חומריות/ עושר** המחנך להסתפקות במועט. ההבדל נובע כנראה מכך שהעבודה עם ילדים בגיל הרך, גיל שבו הבית דומיננטי מאוד לילד, מקרינה על המחנכות המכירות בחשיבות המעגל המשפחתי לילד בגיל הרך (אדמונית, 2010).

- הערך **חומריות/ עושר** במשמעות המדגישה צניעות והסתפקות במועט, והערך **אוסר/ רוחניות/ שלמות**, הופיעו בכ-7% מהשאלונים, ודורגו במקום הרביעי. אחת המחנכות ציינה כי הערך החשוב לה הוא "הסתפקות במועט - לשמוח בחלקי: מה שיש לי, הרי זה טוב בשבילי..." 'איזהו העשיר - השמח בחלקו'. אם כל אחד ירצה את מה שיש לשני, 'איש את רעהו חיים בלעו'. לא יהיו גבולות". מחנכת אחרת הדגישה כי צריך "להיות מרוצה ממה שיש... גם אם אני לא מרוצה - זה מה שיצא. צריך לשמוח במה שיצא, כי יש ילדים במגזר שאין להם. הפערים גדולים". בשאלון נוסף הדגישה המחנכת את ה"נתינה: ההבנה שהחומר אינו חשוב. שיבינו את היופי שבצדקה, בנתינת מעשר, ואת הכוח שהנתינה מעניקה לנותן".

- במקום החמישי דורג הערך **לימוד ידע/ אינטלקט** שאותו ציינו המחנכות בכ-6% מהשאלונים. אחת המחנכות ציינה כי היא שמה לה למטרה לעורר "פיתוח סקרנות ללמידה על מנת ליצור מוטיבציה חיובית בלב הילדים ללמידה, ולא ליצור מלכתחילה תסכול". מחנכת אחרת קישרה בין הערך לימוד וחריצות בלמידה לערך לימודי קודש.
- הערכים **קבלה עצמית/ אינדיבידואליות וחשיבה ביקורתית/ ביקורת חברתית** לא הופיעו כלל ברשימת הערכים החשובים למחנכות בחינוך החרדי.

כאמור, כל מחנכת התבקשה לציין **ערך אחד החשוב ביותר בעיניה**, ושלפיו היא שואפת לחנך את תלמידיה. מניתוח הממצאים שעלו מתשובות המחנכות בשאלונים עולה כי:

- במקום הראשון, כערך החשוב ביותר בעיני המחנכות בחינוך החרדי, דורג הערך **כבוד הדדי/ חברות** תוך שימת דגש על 'מצוות שבין אדם לחברו'. ערך זה הופיע ב-57% מהשאלונים. הערך נתינה הודגש בדברי אחת המחנכות: "בחברה מתוקנת זהו ערך בסיסי. חובה לתת לשני, אדם לאדם, איש לרעהו. זה תורם בראשונה לאדם עצמו. נתינה מולידה אהבה, וזה הבסיס ליחסים" (חומריות/ עושר וכבוד הדדי). בשאלון אחר הדגישה המחנכת כי "דרך ארץ קדמה לתורה. הקשבה לחבר, דו-שיח תרבותי, עזרה לחבר וכו', זה הערך החשוב בעיניי. לא ניתן ללמד את כל הערכים האחרים במידה ואין 'דרך ארץ' והתנהגות נאותה בכיתה". בשאלון אחר טענה המחנכת כי היא רואה חשיבות בציווי "ואהבת לרעך כמוך", ולא רק בגן הילדים". עוד ציינה אחת המחנכות כי היא רואה בציווי "ואהבת לרעך כמוך" ערך אוניברסלי המתייחס ל"כבוד האדם, כבוד הדדי בין חברים".

- במקום השני דורג הערך **חומריות/ עושר** במשמעות של צניעות והסתפקות במועט. ערך זה הופיע בכ-14% מהשאלונים. אחת המחנכות ציינה כי חשוב בעיניה לחנך את הילדים לשמוח בחלקם ולשתף אחרים במה שיש להם. "נתינה ושמחה... לשמוח במה שיש לי... 'עולם חסד ייבנה' - ללא נתינה וללא חסד לא יקום העולם. זה העמוד שעליו עומד העולם" (חומריות/ עושר וכבוד הדדי). ערך זה מלמד את הילד להסתפק במה שיש לו ולחלוק עם זולתו.

- במקום השלישי הופיעו ארבעה ערכים: **אמונה באל/ קיום מצוות/ מסורת, אושר/ רוחניות/ שלמות, אהבה וכבוד במשפחה/ רגישות תפיסתית/ עידון**. ערכים אלו הופיעו בכ-7% מהשאלונים. לגבי הערך **אמונה באל/ קיום מצוות/ מסורת**, ציינה אחת המחנכות כי זה הערך החשוב בעיניה: "האמונה בקב"ה, חשיבות התפילה - הם הבסיס". הערך **רגישות תפיסתית/ עידון** הודגש בדברי מחנכת אחרת: "רגישות לזולת - זה כולל הרבה מידות טובות כמו ויתור, חסד, וכו'. זה הבסיס". הערך **אהבה וכבוד במשפחה** חשוב בעיני מחנכת אחרת שטענה כי "כיבוד אב ואם: הילד צריך ללמוד לכבד את הוריו. זה לקוח מעשרת הדיברות. כקנה יסוד לחינוך ולדוגמה טובה לחינוך. כי הרי מה שהוריי הנחילו לי - אנחיל לילדיי, וכך יעבור מדור לדור, גם לילדים שאני מחנכת".

- שאר הערכים לא צוינו כלל על ידי המחנכות בזרם חינוכי זה.

כל מחנכת ציינה בין חמישה לשבעה **ספרים המשמשים אותה לעבודה בגן כאמצעי להקניית ערכים וביסוסם**. נערך ניתוח ערכי-כמותי של הערכים הבאים לידי ביטוי בסיפורים המשמשים את המחנכות להקניית ערכים:

- במקום הראשון מופיע הערך **כבוד הדדי/ חברות** הבא לידי ביטוי ב-31% מהסיפורים המשמשים את המחנכות להקניית ערכים. ערך זה מופיע בדגש על "מצוות שבין אדם לחברו". לדוגמה, בסיפור "על קמצא ובר קמצא" (סגל, 1976), מסופר על עלבון של בר קמצא שגורש בבושת פנים מסעודה, ובשל 'שנאת חנים' זו חרבה ירושלים. בסיפור "צחוק, צחוק" (פוקס, תשס"ב), ילד צוחק על חבר שנפל. בהמשך הוא עצמו נופל לשולולית וחבריו עוזרים לו. כך למד לא ללעוג לאחר. בסיפורה של בקרמן (2003), "דינה-דיי צדיקה קטנה", דינה-דיי מתאפקת ולא עונה לחברה שמעליבה אותה. לבסוף החברה מבינה ששגתה, מתנצלת בפניה והשתיים חוזרות להיות חברות טובות. לפי הסייפא של הסיפור, בוותור ובאיפוק שלה היא נהגה כצדיקה, ולכן האל אוהב אותה. בסיפורה של סגל (תשל"ו), "כבוד הבריות", מסופר על רבי שמעון בן אלעזר שלעג לאדם מכוער. אדם זה השיב לו כי בלעגו פגע ביציר האל. לאחר הפצרות רבות סלח לו האיש. הרב אמר לחסידיו ש"לעולם יהא אדם רך כקנה". בסוף הסיפור מתברר שהאיש המכוער היה אליהו הנביא שביקש ללמד את הרב לא לשפוט אנשים על פי חיצוניותם. ערך זה הופיע במקום הראשון מתוך כלל הערכים בסיפורים שהציעו המחנכות בזרם זה.

- במקום השני דורג הערך **אהבה וכבוד במשפחה** שהופיע בכ-24% מהסיפורים. ערך זה בולט בסיפור של וילנסקי (1996), "**תות לאמא**". הילדים מחליטים לתת את התות היפה ביותר לאימא העושה רבות למענם ('כבוד הדדי' ו'כבוד במשפחה'). בסיפור של בקרמן (2003), "**החלום של אימא**", האם מצטערת על כי ילדיה רבים ומתקוטטים ואינם עוזרים זה לזה. היא מספרת להם כי בצעירותה חלמה שביתה יהיה תמיד נעים ונקי, וילדיה יעזרו זה לזה וישתפו פעולה האחד עם האחר ('כבוד הדדי' ו'אהבת המשפחה'). בסיפורה של פוקס (תשס"ב), "**קייטנת הגיבורים**", מספר גיבור הסיפור כי הוא שומר על אחיו הקטן ונותן לאמו לנוח אחר הצהריים תוך שהוא מפעיל את אחיו במעין 'קייטנה' שנתית. הוא מתגבר על הרצון להעיר את אמו כשקשה לו ('אהבה וכבוד במשפחה' ו'מציאותיות/ בגרות'). בסיפור "**סיפור לראש השנה, על יוסי והגברת הזקנה**" (אליצור, 1989), יוסי ומשפחתו מגיעים בערב ראש השנה לחגוג עם הזקנה הערירית והחולה שיוסי הציק לה בתחילת הסיפור. למשפחה תפקיד חשוב בגיל הרך, בהיותה משמעותית ומשפיעה על הילד (אדמונית, 2010).

- במקום השלישי דורג הערך **אמונה באל/ קיום מצוות/ מסורת**, שמופיע בכ-17% מהסיפורים המשמשים את המחנכות בזרם החרדי-עצמאי להקניית ערכים. לדוגמה, בסיפור "**סבתא שמחה ושבע המתנות המופלאות**" (גנז, 1999), סבתא שמחה יוצאת למסע באתרים היסטוריים בארץ כדי להביא את שבעת המינים לסוכה. הסיפור מחזק את החשיבות של החגים ושל המקומות שבהם היו אבות האומה. בקרמן (1994) בספרה "**דינה-דיי אוהבת את השבת**", מספרת על דינה העוזרת לסבתא ולאימא להתכונן לשבת. דינה מרגישה ש"השבת היא מתנה גדולה שנתן

הקב"ה לעם ישראל" (עמ' 20). בסיפור "נח בר-מוח אוהב לברך ברכת המזון" (פוקס, ללא ציון שנה), נח רואה שאביו מברך ברכת מזון באריכות. גם אמו מתרכזת בברכה, אף שהתינוק מייבב בעגלה. בהמשך אבא מביא לו ברכון ומלמדו לברך. נח נותן את הברכון שלו לאחותו הקטנה ('אמונה באל' קיום מצוות' ו'אהבה וכבוד במשפחה'). הסיפור שם דגש על החשיבות של הברכה וקיום המצוות. ההורים משמשים דוגמה לילדיהם.

- הערך **מציאותיות/ בגרות/ התמודדות** בא לידי ביטוי ב-8% מהסיפורים, ודורג במקום הרביעי. הערך מופיע לדוגמה בסיפורם של רענן וולדר (2006), "**לפעמים אמא עסוקה**", שבו אורי לומד להתאפק ולחכות שאימא תתפנה מכל עיסוקיה כדי שתספר לו סיפור ('מציאותיות/ בגרות/ התמודדות', 'אהבה וכבוד במשפחה' ו'כבוד הדדי/ חברות'). בסיפור "**ראש השנה**" (וולדר, 2007), שימי מתמודד עם בעיה, עליו למצוא את אביו בבית הכנסת בחג כאשר שביית הכנסת מלא מפה לפה. לדברי המחנכת, היא "מזמינה את הילדים להפעיל חשיבה, לשים עצמם במקום גיבור הסיפור, ולמצוא פתרון לבעיה".
- במקום החמישי דורג הערך **קבלה עצמית/ אינדיבידואליות** שבא לידי ביטוי בכ-6% מהסיפורים. הערך הופיע בסיפור "**הביצה שהתחפשה**" (פגיס, 1972), שבו מסופר על ביצה שאינה מרוצה מהווייתה. היא מנסה להתחפש ולהשתנות, עד שמגיעה אימא הדוגרת ועוזרת לה להבין את ייעודה ולקבל את עצמה. המחנכת טוענת שהסיפור עוזר "ללמוד להיות מרוצה כמו שהאל ברא אותנו", וכן ב"פיתוח אישיות שמחה ומקבלת" ('קבלה עצמית/ אינדיבידואליות', 'אושר/ רוחניות/ שלמות' ו'אהבה וכבוד במשפחה').
- במקום השישי דורגו הערכים **חריצות/ אומץ/ יוזמה, ואושר/ רוחניות/ שלמות**. כל אחד משני ערכים אלו בא לידי ביטוי ב-4% מהסיפורים המשמשים את המחנכות להקניית ערכים. הערך **חריצות/ אומץ/ יוזמה** הופיע בין השאר במשל של קרילוב (פלג, 1983) "**הצרצר והנמלה**", המספר על הצרצר שרקד כל הקיץ, ובחורף בא לבקש עזרה מהנמלה החרוצה שעמלה כל הקיץ ואגרה מזון לימים קשים. הסיפור מחנך לכך ש"מי שטורח בערב שבת - אוכל בשבת".
- (ראו טבלה 1: 'רשימת הערכים הבאים לידי ביטוי בסיפורים השונים המשמשים את המחנכות להקניית ערכים בחינוך החרדי-עצמאי).

טבלה 1

רשימת הערכים הבאים לידי ביטוי בסיפורים השונים המשמשים את המחנכות להקניית ערכים בחינוך החרדי-עצמאי.

קטגוריות הערכים (על פי תור-גונן, 2000)	מספר הפעמים שהערך/כים הופיעו/ בשאלונים השונים	החישוב ב-%
1. קבלה עצמית/ אינדיבידואליות	6	6.0%
2. יצירתיות/ הומור/ משחק	0	0
3. חומריות/ עושר	1	1.00%
4. חריצות/ אומץ/ יוזמה	4	4.00%
5. אמונה באל/ קיום מצוות/ מסורת	17	17.00%
6. מציאותיות/ בגרות/ התמודדות	8	8.00%
7. אושר/ רוחניות/ שלמות	4	4.00%
8. אהבה וכבוד במשפחה	24	24.00%
9. סדר/ שמירת החוק	2	2.00%
10. כבוד הדדי/ חברות/ שלום	30	30.00%
11. אהבת העם והארץ	0	0
12. אהבת הטבע/ שמירה על הסביבה	0	0
13. לימוד ידע/ אינטלקט	2	2.00%
14. רגישות תפיסתית/ עידון	1	1.00%
15. חשיבה ביקורתית/ ביקורת חברתית	1	1.00%
סך הכול	100	100%

אמנם המחנכות במגדרים שונים ציינו ערכים זהים, אך נמצא כי הפרשנות שהן מייחסות לאותם ערכים שונות מזרם לזרם. להלן הפרשנות של המחנכות בזרם החרדי לערכים המרכזיים שצוינו על ידן:

”כבוד הדדי/ חברות”

ערך זה הופיע ב-30% מהשאלונים ונמצא במקום הראשון. מהניתוח הערכי נמצא כי המחנכות נתנו לערך זה את המשקל הרב ביותר, ציינו שהערך חשוב בעיניהן והן מבקשות להנחילו לתלמידיהן. לפיכך, מצאתי לנכון לבחון ערך זה, וכן את הערך

"אמונה באל/ קיום מצוות/ מסורת" ולחלק אותם לתתי קטגוריות (צבר בן-יהושע, 1999; שקדי, 2003). הגדרת הקטגוריות נבעה מהשאלונים ומהיגדי המחנכות עצמן.

- מהממצאים עולה כי המחנכות בחינוך החרדי-עצמאי מתייחסות לערך **כבוד הדדי/ חברות** כמייצג בעיקר שני היגדים עיקריים:
- 'כבוד הדדי, כבוד לזולת/ חברות/ ואהבת לרעך כמוך, כבוד להורה ומבוגר', 'נתינה/ גמילות חסדים, ויתור/ עזרה/ התחשבות/ שיתוף פעולה/ תיקון עולם'. שניהם הופיעו ב-27% מהשאלונים.
  - ב-20% מהשאלונים הופיעו שני היגדים ערכיים: 'דרך ארץ' ו'לשון נקייה/ לא להלבין פני חבר'. ההיגד 'קבלת השונה/ מענה לשונות/ סובלנות/ פתיחות' - הופיע בכ-8% מההיגדים שבשאלונים.

התפלגות פנימית לערך: "אמונה באל/ קיום מצוות/ מסורת"

ערך זה נתפס כשני בחשיבותו. 36% מהמחנכות ציינו שערך זה חשוב בעיניהן והן מבקשות להנחילו לתלמידיהן.

מהממצאים עולה כי לדעת המחנכות בחינוך החרדי ערך זה מייצג בעיקר: 'קיום מצוות/ חינוך למצוות' - 50%, 'תפילה/ שמירת השבת' - כ-30%, 'מסורת/ קשר למקורות/ חגים', 'לימוד ואהבת התורה, ו'אמונה בקב"ה ובהשגחה' - 7% לערך.

האמצעים ודרכי העבודה הדידקטיות המשמשים מחנכות בגיל הרך בחינוך החרדי-עצמאי להנחלת הערכים הגלומים בספרות הילדים לתלמידיהן

מניתוח הממצאים עולה כי:

- האמצעים ודרכי העבודה השכיחים ביותר הם **"קריאת הסיפור"** ו**"תמונות, אמצעי המחשה"**, שכל אחד מהם הופיע בכ-19% מהיגדי המחנכות. לדוגמה, מחנכת אחת ציינה: **"קריאת הסיפור"**: מספרת הסיפור. הפסקות לניבוי והשערה. מה יהיה? איך צריך לנהוג ולמה". מחנכת אחרת ציינה: **"משתמשת בתמונות גדולות, מעין המחזה... המון המחשה..."**
- במקום השני בדירוג הופיעו בכ-15% מההיגדים האמצעים **"דין ושיחה"** ו**"שאלות"**. וכדברי אחת המחנכות: **"הילדים מגיבים ומעלים מחשבות"**.
- האמצעי **"המחזה/ משחק תפקידים"** הופיע ב-11% מההיגדים. אחת המחנכות ציינה **"המחזה של הסיפור על ידי מספר ילדים במליאה עוזרת להפנמה של הסיפור"**.
- במקום הרביעי דורג האמצעי **"קישור לחיי היום-יום ולחוויות האישיות של הילד"**. אחת המחנכות ציינה כי היא **"נותנת דוגמאות קרובות לעולם הילד"**. במקום זה מצוי גם האמצעי **"צירה"**. שניהם הופיעו ב-7% מההיגדים בשאלונים.
- במקום החמישי דורגו האמצעים **"דוגמה אישית/ דוגמאות מחיי אישים"** ו**"פעילויות כתיבה"** - כל אחד מהם הופיע ב-3.7% מההיגדים בשאלונים.

מסיכום הממצאים עולה כי האמצעים הדידקטיים השכיחים ביותר להנחלת הערכים הגלומים בספרות הילדים לתלמידים **במגזר החרדי הם 'קריאה חווייתית'**, וכן שימוש ב"**תמונות, אמצעי המחשה ובובות**", אמצעי המתאים ביותר לתלמידים בגיל הרך. האמצעים **'דיון ושיחה' ו'שאלת שאלות'** שדורגו במקום השני, עוזרים להבהרת הערך ולהפנמתו. האמצעים הדידקטיים **'המחזה', 'קישור לחיי היום-יום' ו'יצירת סיטואציות מחיי היום-יום'**, דורגו כולם במקום השלישי, יחד עם האמצעי **'יצירה בחומרים'** שהוא אמצעי חווייתי הנותן ביטוי לפן היצירתי והסוציו-דרמטי של הילדים. גם האמצעי **'פעילויות כתיבה'** בעקבות הסיפור הוא אמצעי שמחנכות נוקטות בו להעמקת הבנת המסר הערכי ולפיתוח אוריינות. אמצעי זה, יחד עם האמצעי **'מתן דוגמה מחיי צדיקים'**, הופיעו בשכיחות הנמוכה ביותר.

הערכת הפנמת הערכים אצל הלומדים וביטוייה

המחנכות נשאלו כיצד לדעתן אפשר להעריך את הפנמת הערך אצל הלומדים, וכיצד הפנמה זו באה לידי ביטוי בעבודתן. מניתוח הממצאים עולה כי המחנכות בחינוך החרדי חושבות שאפשר להעריך את הפנמת הערך אצל הלומדים באמצעים הבאים:

'שינוי בהתנהגות ובתקשורת של הילדים עם הסובבים אותם, המתבטאת בשימוש בערך בחיי היום-יום, ניתוח מקרים, ומשוב מהבית' - ביטוי זה של הפנמת ערכים הופיע אצל 67% מהמחנכות, הראות בקטגוריה זו ביטוי להפנמת הערך. המחנכות דיווחו כי הילדים מצליחים לנהוג לפי הערך בחיי היום-יום, מושפעים מהסיפור ומאמצים את הערך. אחת המחנכות ציינה כי "ניתן לראות את הילדים נוהגים על פי הערך בחיי היום-יום ובזמן הפעילות בגן, כאשר נקרים לפנינו מקרים שקשורים למה שלמדנו, הסברנו וסיפרנו". מחנכת אחרת אמרה כי היא יודעת שהילדים הפנימו את המסר הערכי "לפי 'דרישת השלום' שמתקבלת מן הבית על התנהגות הילדים".

33% מהמחנכות רואות ב'**שימוש מילולי ברעיון ובמסר הערכי בשיחות ובדיון וב'שאלת שאלות'**, ביטויים להפנמת הערך. אם הילדים יודעים להמליל את התנהגותם או להסביר את הסיטואציה במילים, הדבר מעיד על הבנת הרעיון והמסר, כלומר על הפנמתו. מחנכת אחת ציינה כי היא שומעת את הילדים מדברים ביניהם ומצטטים מהסיפור, ולדעתה זה ביטוי להבנת הסיפור והערך. מחנכת אחרת טענה: "רואים את הפנמת הערך בהמללה של הילדים". מחנכת נוספת ציינה כי היא "רואה את הפנמת הערך הן במעשי הילדים והן בשיחות ביניהם. כשיש עניין מסוים רואים שהם משתמשים בערך".

דוגמאות לניתוח ערכי-ספרותי

במחקר המתואר במאמר זה קוטלגו ערכית 152 סיפורים לגיל הרך. כל הסיפורים נבחרו על סמך רשימה שהכינו המחנכות בשלושת הזרמים שנבדקו, הממלכתי-דתי, החרדי-עצמאי והיהודי-מתקדם, ושלטענתן הם משמשים אותן בעבודתן להקניית ערכים בגיל

הרך. סיפורים אלו נותחו ניתוח ערכי-ספרותי המתייחס לזיהוי מסרים ערכיים בממד המילולי של הטקסט (תוכן, נושא, ז'אנר, עלילה, גיבורים, תפאורה וסמלים), וכן ניתוח המתייחס לדרכי עיצוב הטקסט (דרכי דיבור, מבנים סיפוריים ואמצעים אמנותיים) המקדמים את הופעת הערך.

להלן דוגמה של ניתוח סיפור מהרשימה של המחנכות בחינוך החרדי-עצמאי.

פרטי הסיפור: וולדר ורענן (2006). **לפעמים אמה עסוקה.** מתוך: סיפורים מתוך הלב של אמה. ירושלים: פלדהיים (עמ' 20-23).

הערכים בסיפור: 'אהבה וכבוד במשפחה', 'מציאותיות/ בגרות/ התמודדות'.

זיהוי מסרים ערכיים בממד המילולי של הטקסט (תוכן הטקסט, נושא, עלילה, גיבורים, תפאורה, סמלים) ודרכי עיצוב הטקסט:

גיבורי הסיפור הם אורי, אמו ואחותו. הסיפור מתאר ערב בבית המשפחה. אימא רוצה להתפנות לאורי, אך עליה להכין עוגה וארוחת ערב. "אבל אימא, אמר אורי, אני רוצה עכשיו!" (עמ' 21). אורי רוצה שאימא תקריא לו סיפור, אך אימא אומרת "כעת אני עסוקה" (עמ' 21). "אורי כל כך רצה לדעת מה מספרים הציורים. מה הוא יעשה? הוא יבקש מאימא שתקריא לו את הסיפורים, אך אימא אמרה: "רגע, אורי, אני מדברת בטלפון..." (עמ' 21). רק לאחר תום המטלות אימא מספרת לו סיפור אחד. אורי רוצה עוד סיפור, אבל אימא אומרת: "עכשיו אני צריכה לתת לתמי ארוחת ערב" (עמ' 21). אימא מסבירה לאורי מהן המטלות הנעשות בבית על ידה. בהמשך אחותו קוראת לו ורוצה אותו. הוא מתעכב כי הוא עסוק. הוא מסביר לתמי אחותו ולאמו: "אמא! תמי רוצה לשחק איתי... ואני מסביר לה שאני לא יכול עכשיו, אני עסוק" (עמ' 23).

ביטוי של הערך בסיפור: הערך: מציאותיות/ בגרות/ התמודדות - הילד בסיפור נדרש להתמודד עם דחיית סיפוקים. אף על פי שהוא זקוק לאמו ומאוד רוצה שהיא תקרא לו סיפור, הוא צריך להתאפק עד שהיא תסיים לבצע את המטלות השונות שעליה לעשות.

הערך: כבוד הדדי - התייחסות לכבוד בסיפור הוא הן לצורכי הילד והן לצורכי המבוגר.

הערך: אהבה וכבוד במשפחה: הסיפור עוסק ביחסים של אהבה וכבוד במשפחה. האם עסוקה בהכנת עוגה וארוחה לבני המשפחה, טורחת ועסוקה. האם מסבירה לו מדוע אינה יכולה להתפנות אליו או לספר סיפור נוסף. בהמשך היא מכבדת את העובדה שגם הוא עסוק.

דרכי עיצוב הטקסט (דרכי דיבור, מבנים סיפוריים ואמצעים אמנותיים) - כמקדמים את הערך:

בסיפור יש שימוש באמצעי **דיבור ישיר** השואף לחד משמעות, ומעיד על עוצמת הניסיון לחנך לערכים באופן גלוי. האם אומרת: "כעת אני עסוקה...", ומלמדת את אורי סבלנות ודחיית סיפוקים.

יש גם שימוש באמצעי **חזרה** שנועד להדגשת הערך: אורי מבקש עוד ועוד בקשות. האם מבקשת ממנו שוב ושוב להמתין בשל מטלותיה. זוהי חזרה ממוקדת להדגשת הערך.

הערך מודגש בסיום הסיפור. הילד לומד בעצמו מה זאת אומרת "להיות עסוק" ולדחות קריאה של מישהו אחר: "אמא! תמי רוצה לשחק איתי... ואני מסביר לה שאני לא יכול עכשיו, אני עסוק" (עמ' 23).

סיכום

מצאתי לנכון להביא בסיכום, לצד הממצאים במגזר החרדי, גם התייחסות השוואתית לממצאים אלו ביחס למגזרים האחרים שנבדקו, הממלכתית-דתי והיהודי-מתקדם, וזאת בשל היותם של ממצאים אלו חלק ממחקר משווה (רוזנטל, 2010).

הניתוח הערכי-ספרותי של הערכים בספרים שהציעו המחנכות שנבדקו במחקר, סייע לחשוף את **הערכים הגלומים בספרות ילדים בגיל הרך, המשמשת מחנכים בזרמים השונים בעבודתם להקניית ערכים.** המחנכות התבקשו לציין את הקטגוריות הערכיות שלדעתן "חבובות" בספר שאותו ציינו בשאלונים. מניתוח ממצא זה עלה כי הערך המרכזי ביותר שהופיע בספרים שנרשמו הוא הערך **כבוד הדדי/ חברות** הנמצא ראשון בדירוג אצל כלל המחנכות בכל הזרמים. אצל המחנכות בחינוך החרדי, ערך זה מופיע בדגש על "מצוות שבין אדם לחברו". ממצא זה מסביר את הופעתו של ערך זה כחשוב ביותר למחנכות (נוסף על ביטוי הערכי בספרים שהן ציינו). מניתוח דברי המחנכות עולה כי עבור העיקר הוא ההבנה, ההפנמה והיישום בפועל של המושג "כבוד האדם" כערך-על, המשפיע על האדם ומעצב את אורח חייו, את איכות חייו ואת התנהגותו, וקובע למעשה את הבסיס למערכת יחסיו עם הזולת: הפרט, המשפחה, הכיתה ובית הספר, הקבוצה שהוא משתייך אליה וקבוצות אחרות במעגלים רחוקים יותר, כמו קבוצות אחרות בקרב עמו ובעולם.

במקום השני הופיע הערך: **אהבה וכבוד במשפחה** שהופיע פי שניים ויותר בחינוך החרדי (ב-24 סיפורים) מאשר בזרמים אחרים שנבדקו. המשפחה היא המעגל הקרוב ביותר לילד בגיל הרך. זהו מקום של ביטחון, מקום המהווה את הבסיס המקנה לו אהבה, מלמד אותו קבלה עצמית, כבוד לזולת. מקום המהווה מיקרוקוסמוס של העולם והתמודדויותיו.

במקום השלישי, בחינוך החרדי, הופיע הערך: **אמונה באל/ קיום מצוות/ מסורת**, שביטוי המעשי הוא 'קיום מצוות וחינוך למצוות', 'חשיבות התפילה, שמירת השבת וחיזוק המסורת', 'הקשר למקורות' ו'החגים והמועדים'. וכמו כן 'לימוד ואהבת התורה' ו'אמונה בקב"ה ובהשגחה העליונה'.

במקום הרביעי מופיע הערך **מציאותיות/ בגרות/ התמודדות** - ב-8% מהסיפורים בכלל הזרמים החינוכיים שנסקרו. ערך זה הופיע במידה רבה מאוד בחינוך הממלכתי-דתי, במידה רבה בחינוך החרדי, ובמידה מועטה בחינוך היהודי-מתקדם. בתחילת המאה העשרים ביקשו להציג בפני הילדים עולם מיופה מציאות. היום המגמה היא לעמת את הילד עם העולם המציאותי וקשייו. הילד לומד שיש צורך בהתגברות על קשיים הנובעים מהתפתחות ובהסתגלות למציאות. ספרות הילדים מאפשרת לילד ללמוד לסמוך על כוחותיו הוא, להתאמץ ולעמוד בפני כישלונות. המגמה היום היא לחזק את ערכו העצמי של הילד: הילד מזדהה עם גיבורי הסיפורים לילדים ומשליך מהסיפור על רגשותיו. הוא שואב מהם חיזוק להכרת ערכו העצמי ויכולותיו להתמודדות.

במקום החמישי מופיע הערך **קבלה עצמית/ אינדיבידואליות**. הערך מצוי בחינוך הממלכתי-דתי ובחינוך היהודי-מתקדם, בפי שניים ויותר סיפורים מאשר בחינוך החרדי. ערך זה מדגיש את 'ערכי הפרט', התייחסות למיוחדות ולאנדיבידואל, לקבלה העצמית של הפרט על מכלול תכונותיו, יכולותיו, מוגבלויותיו, רגשותיו, העדפותיו וכו', שהם הבסיס להתפתחות אישית-רגשית תקינה, ולכן הוא ערך חשוב בעיני המחנכות. בחינוך החרדי ערך זה בא לידי ביטוי במידה פחותה, בשל הרצון ליצירת בוגר המקיים מצוות והולך בדרך הסלולה לו. בזרם זה אין נותנים מקום רב לאינדיבידואליות. שאלת הדימוי העצמי של הילד נוגעת בשיפוט העצמי שלו. בעוד שבספרות הילדים העכשווית בולטת הנטייה לחיזוק הדימוי העצמי ולמתן לגיטימציה לתכונות ולרגשות שליליים וקבלה עצמית (רוזנטל, 2005), הרי שבחינוך החרדי (חובב, 1994; מלחי, 1993, 1995) והממלכתי-דתי, הספרות מעודדת את הילד לנהוג על פי המצופה ממנו כהתנהגות טובה, ואם הוא לא עושה כך - עליו לתקן את דרכיו. ההתלבטות, אם ישנה, מביאה למסקנות ברורות - לנהוג על פי המצוות.

הערך **כבוד הדדי/ חברות/ שלום**, מכוון לחברות, נדיבות, סובלנות, עזרה ואהבה לזולת. אלו המסרים הערכיים הבין-אישיים החשובים ביותר בספרות הילדים המערבית. בניתוח ההיגדים שנעשה לערך זה נמצא כי גם מחנכות המגזר החרדי מייחסות ערך זה בעיקר לשני תחומים: 'נתינה/ גמילות חסדים/ ויתור/ עזרה/ התחשבות/ שיתוף פעולה/ תיקון

עולם' ו'כבוד הדדי/ כבוד לזולת/ חברות/ ואהבת לרעך כמוך/ כבוד להורה ומבוגר' - שניהם הופיעו בכ-26% מההיגדים שבשאלונים.

הערך **אהבה וכבוד במשפחה** הוא בעל אוריינטציה בין-אישית. ערך זה הוא אחד הערכים הבין-אישיים, שלאורך הדורות שומר על מקומו ועל חשיבותו. היחסים במשפחה, גם אם אינם מושלמים, מהווים עדיין נושא מרכזי בספרות ילדים. הדבר נובע מהיותו של ערך זה מהותי בחברה הישראלית. למרות הביקורתיות הקיימת כלפי המשפחה, בולטת החשיבות שמייחסת הספרות לערך זה בעולמו של הילד (Roberts, 2000).

הערך **אמונה באל/ קיום מצוות/ מסורת**, הוא בעל אוריינטציה אל-אישית, כמו גם הערך **אהבת העם והארץ**. הערך **אמונה באל/ קיום מצוות/ מסורת** נותח להיגדיו. מן הממצאים עלה כי לדעת המחנכות בחינוך החרדי והדתי-ממלכתי, ערך זה מייצג בעיקר 'קיום מצוות/ חינוך למצוות', ואילו לדעת המחנכות בחינוך היהודי-מתקדם, ערך זה מייצג בעיקר 'קשר למקורות/ מסורת/ חגים'. הבדל זה מעיד על השוני בגישה הבסיסית של הזרם החרדי והממלכתי-דתי לאמונה באל ולדת, שמטרתה היא 'חינוך לקיום מצוות', לעומת החינוך היהודי-מתקדם ששוואף לקיים ולחזק את הקשר למסורת ולמקורות היהודיים, ולצקת תוכן נוסף, מותאם לימינו, לחגי ישראל.

ערכים בעלי אוריינטציה אישית שנמצאו דומיננטיים במחקר הם: **אינדיבידואליות/ קבלה עצמית**. ערך זה מצוי בחינוך הממלכתי-דתי והחינוך היהודי-מתקדם פי שניים ויותר מאשר בחינוך החרדי.

ערך זה מדגיש את 'ערכי הפרט', תוך התייחסות למיוחדות ולאינדיבידום, ואת הקבלה העצמית של הפרט את עצמו על מכלול תכונותיו, יכולותיו, מוגבלויותיו, רגשותיו והעדפותיו. בחינוך החרדי ערך זה בא לידי ביטוי במידה פחותה, כנראה בשל הרצון ליצירת בוגר המקיים מצוות והולך בדרך הסלולה לו, בלי מתן מקום לאינדיבידואליות. הערך **מציאותיות/ בגרות/ התמודדות** הופיע במידה רבה מאוד בחינוך הממלכתי-דתי, במידה רבה בחינוך החרדי, ובמידה מועטה בחינוך היהודי-מתקדם.

בזרמים הדתיים החינוכיים שנבדקו, הספרות מגויסת להנחלה ולהקניה של ערכים (פויס ודה מלאך, 2006). נוסף על כך, בזרמים אלו מיקומם של הערכים בעלי ה'אוריינטציה הבין-אישית', כמו 'כבוד הדדי/ חברות/ שלום', ו'אהבה וכבוד במשפחה' והערכים בעלי האוריינטציה ה'אל-אישית': 'אמונה באל/ קיום מצוות/ מסורת', כמו גם 'אהבת העם והארץ', מצויים במקומות הראשונים בדירוג.

בזרמים אלו ה'ערכים האישיים' בולטים פחות, מכיוון שערכי היחיד בחברות אלו משניים לערכים ה'בין-אישיים' וה'אל-אישיים'. מקומו של היחיד, בחברה החרדית, ובמידה מסוימת אף בחברה הדתית, משני ביחס לכלל. הדבר נובע מכך שהפרט הוא חלק מחברה שבה ה'אני' מקבל את משמעותו מתוך היותו חלק מן המכלול החברתי הרחב.

זהותו מתעצבת מתוך היותו קונטקסט ומתוך מכלול קשרים בין-אישיים שהוא מקיים עם האחרים בקבוצת ההתייחסות שלו (ברץ, 2005, מאיר, 2005).

דווקא בעידן זה של ניכור ושל בלבול, לצד הקדמה הטכנולוגית והרב-תרבותיות בעולם משתנה, בית הספר מוסיף וצובר לו כוח כמקום של איזון יחסי, כסוכן חברות וכמטפח תרבות. חשיבותו של החינוך הערכי בגיל הרך זוכה להסכמה גורפת יותר מאשר בגילאים אחרים ואינה שנויה במחלוקת. בית הספר הוא מעין מתווך בין היחיד לחברה, המכין את הלומדים בו לחיים בעתיד (שכטר ועירם, 2002). יש לטפח אצל הלומד נטייה וכושר לשקול ערכים והתנהגויות לפעולה על פי שיפוט ערכי. לפיכך יש להפריד בין תהליכים הקשורים ב'אינדוקטריניזציה' מודעת, מכוונת וספציפית, ובין חינוך שמטרתו גיבוש סולם ערכים, יחסי או מוחלט, אצל התלמיד (יעוז, 1994). על מערכת החינוך ליצור "איזון הולם" בין חינוך לערכים נעלים כגון חופש, שוויון, אמת, צדק, שלום, ציונות, דמוקרטיה, נאמנות למולדת וכו', ובין ערכים הקשורים בחייהם היומיומיים של בני האדם ובמגעהם הבין-אישיים, כמו עזרה הדדית, התחשבות בזולת, שמירה על רכוש ציבורי, חוש לסדר, ריסון עצמי ועוד. יש לתרגם את הרעיונות הערכיים ולפשטם באופן כזה שיתאימו למציאות החיים, ויהיו רלוונטיים ומעשיים לחיי הלומד ולחוויותיו, כך שהעשייה הערכית תהפוך לדרך חיים בקהילת הלומדים, בבחינת 'נאה דורש ונאה מקיים'.

ספרי הילדים בזרמים שנבדקו מוכיחים את הטענה כי ספרות הילדים נענית לצורכי הילדים, הרגשיים והקוגניטיביים כאחד. ספרי הילדים בזרם החרדי והדתי נענים לצורכי הילד, אך כפי שהמבוגרים והחברה מבינים צרכים אלה. הספרות הדתית מייצגת מחויבות לערכים מוחלטים, בלי להשאיר מקום לשיקול דעת. אין 'הבהרת ערכים' (גרינבוים-גוטמן, 2002).

החברה הדתית נאבקת על עיצוב עולמו הערכי של התלמיד הדתי בעידן הפוסט-מודרני (דגן, 2006; טאוב, 2007). הספרות החרדית מציגה הוויי חיים ומציאות. זוהי ספרות דידקטית, שבה המודל לחיקוי, מוסר ההשכל, הלשון, הנושאים וכו', נבררים בקפידה, תוך שימוש במבנה סיפורי של חטא, וידוי וחרטה, יחד עם 'צפנים' המובנים לקהילה החרדית. בחברה זו לא מקובלים ספרים המביאים להרהור ולערעור על תופעות חברתיות מקובלות או מעודדים ביקורת חברתית ועצמית.

הספרות משמשת אמצעי ליצירת לכידות תרבותית-חברתית, ולביסוס הזיקה למסורת התרבותית והלאומית, תוך העמקת הקשר עם מכמני השפה העברית. בדרך כלל הספרות משקפת נאמנה את הערכים המצויים בחברה שבה היא נוצרת. הספרות נכתבת בהקשר לתקופה שבה היא מצויה. "ביצירה ספרותית לילדים, יש לשיח התרבותי שבתוכו היא פועלת אופי ייחודי. למעשה ניתן להגדיר את חלקו הגדול של השיח בתרבות הילד כשיח בין-דורי, כמכלול של מידע, מסרים התנהגותיים וערכים שמבוגרים בוחרים להנחיל לבניהם" (דר, שטיימן וחברים, 2007, עמ' 10). הספר המאויר

לגיל הרך משקף נאמנה את מקור הווייתו, את החברה שבה נוצר, וכתוצאה מכך משפיע על העדפותיו הערכיות של הילד.

הזרם החרדי מצוי בחברה השוללת אימוץ מודע של ערכים מודרניים. החברה החרדית היא מעין 'מובלעת תרבותית' חברתית ייחודית (סיון וקפלן, 2003). הוא מבדל את עצמו מכלל הציבור הישראלי, וזאת למניעת חדירתן של נורמות ושל ערכים פוסט-מודרניים אליו.

הזרמים השונים בחברה הישראלית ובחינוך הדתי לגווניו יוצרים מצב מורכב. למעשה, כל זרם מצוי ופועל ב'חברה רב תרבותית', ומושפע מכלל החברה שבה הוא מצוי (סילברמן-קלר, 2000). השאיפה היא לקיום אחדות לאומית יחד עם פלורליזם תרבותי. שימור מורשת תרבותית, אך בד בבד קבלת ערכים ציבוריים כלליים. המצב כיום הוא שקיימת חשדנות הדדית בין הזרמים השונים. תמיר (1998) מציעה לארגן את תכנית הלימודים בשלושה מעגלים: מעגל רחב ודק של חינוך אזרחי לכול, מעגל פנימי של חינוך ייחודי היסטורי, ומעגל צר ועבה יותר של חינוך פלורליסטי הדדי. מבנה כזה יביא לקרבה ולהכרה הדדית של הזרמים בשונה ובמשותף להם גם יחד, מתוך אמונה שדיאלוג בכל זרם ובין הזרמים, יביא להבנות טובות יותר בחברה הישראלית, ויאפשר חיים בחברה טובה יותר לכול.

ביבליוגרפיה

- אדמונית, ב' (2010). **המשפחה שלה, המשפחה שלו. עמדות מתבגרות ומתבגרים דתיים ביחס למעמד האשה במשפחה, כפונקציה של רמה דתית, משפחת המוצא, והיבטים מעודדי סובלנות של ההקשר החינוכי.** חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה. ירושלים: האוניברסיטה העברית.
- ברוך, מ' (1991). **ילד אז – ילד עכשיו: עיון משווה בספרות הילדים הישראלית.** תל-אביב: ספרית פועלים.
- ברץ, ל' (2005). "הקניית קריאה, כתיב וידע עולם – השתקפות בספרות הילדים". **מסד, מאסף לענייני ספרות והוראתה**, 3, עמ' 42-51.
- גרינבוים-גוטמן, ס' (2002). "חינוך לערכים בחינוך הממלכתי-דתי הלא פורמלי". **קשר עין**, 117, עמ' 19-18.
- דגן, מ' (2006). **החינוך הציני הדתי במבחן הזמן והתקופה. חמישים שנות החינוך הממלכתי דתי בישראל.** ת"א: הוצאת משרד הביטחון ומכללת ליפשיץ.
- דושניק, ל' (2011). "ניתוח נתונים במחקר האיכותי: הצעה לארבעה עקרונות מנחים". **שבילי מחקר**, 17, עמ' 137-143.

- דר, י' (2006). **ומספסל הלימודים לקחנו**. ירושלים: י"ל מאגנס.
- דר, שטיימן ועמיתים (עורכים) (2007). **ברוח הזמן: החזרת ספרות ילדים להקשרה ההיסטורי-תרבותי**. תל אביב: מכון מופת.
- דרגיש, ר' וצבר בן-יהושע, נ' (2001). "הרמנויטיקה ומחקר הרמנויטי", בתוך נ' צבר בן-יהושע (עורכת), **מסורות וזרמים במחקר האיכותי**. לוד: דביר. עמ' 77-100.
- זיון, י' (2008). **זהותה הנשית של הבת החרדית האשכנזית המתחנכת במוסדות החינוך החרדי (ליטאים וחסידים)**. רמת-גן: אוניברסיטת בר-אילן, ביה"ס לחינוך.
- חובב, ל' (1994). "ספרות ילדים חרדית – ריאליסטית או דידיקטית?" **ספרות ילדים ונוער**, 20, עמ' 20-35.
- טאוב, ד' (2007). "קונפליקטים בתכנון תכניות לימודים לחינוך הדתי-לאומי והממלכתי-דתי". **דור לדור**, כט, עמ' 174-203.
- יעוז, ח' (1994). "ערכים והשתקפותם בדיסציפלינה ההוראה (ספרות והיסטוריה)". **עיונים בחינוך**, 60/59, עמ' 367-372.
- יפה, א' (2004). "היבטים פסיכולוגיים של ספרות ילדים חרדית: תפיסת הילד ותפיסת העצמי". **מגמות**, מא, 2-1, עמ' 19-44.
- כהן, ב' (2005). **מצוקה ותעסוקה בחברה החרדית: מבט מבפנים**. ירושלים: מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות.
- לויצקי, נ' (2010). "תהליך בניית תיאוריה על סמך מחקר נרטיבי", בתוך: ל' קסן ומ' קרומר-נבו (עורכות), **ניתוח נתונים איכותניים**. באר שבע: הוצאת הספרים של אוניברסיטת בן-גוריון. עמ' 383-412.
- לוריא, מ' (תשס"ג). "החינוך העצמאי: חזון ומציאות", בתוך ש' ליברמן ש', וא' בראך (עורכים). **יובלים, 50 שנה לחינוך העצמאי**. ירושלים: מרכז החינוך העצמאי, האגף לשירותי חינוך ורווחה. בית יעקב "מסורת ישראל". עמ' 6-12.
- ליבליך, ע', זילבר, ת' ותובל-משיח, ר' (1995). "מחפשים ומוצאים: הכללה והבחנה בסיפורי חיים". **פסיכולוגיה**, ה (1), עמ' 84-95.
- ליבליך, ע', תובל-משיח, ר' וזילבר, ת' (2010). "בין השלם לחלקיו, ובין תוכן לצורה", בתוך: ל' קסן ומ' קרומר-נבו (עורכות), **שיטות לניתוח נתונים איכותניים**. באר-שבע: אוניברסיטת בן-גוריון בנגב. עמ' 21-42.
- ליוש, ב' (2007). "פעילויות הפנאי של נערות חרדיות מן החינוך העצמאי", בתוך: ש' רומי, מ' שמידע. **החינוך הבלתי פורמלי במציאות משתנה**. ירושלים: מאגנס. עמ' 279-294.
- מאיר, מ' (2005). "הרהורים על בן תרבות יהודית מנקודת המבט של יהדות רפורמית", בתוך: מ' אזארי (עורך), **חושבים יהדות מתקדמת – מסע להכרת היהדות הרפורמית**. ירושלים: בבל. עמ' 191-208.
- מלאת, ש' (2009). "חינוך לרב-תרבותיות: תוכניות לימודים ותוכניות ייחודיות בהכשרת להוראה". **מסד, מאסף לענייני ספרות והוראה**, 7, עמ' 14-32.
- מלחי, א' (1993). "ספרות הילדים החרדית כתופעה תרבותית ישראלית". **הוראה ומחקר בספרות הילדים**, 7-6, עמ' 24-27.

- מלחי, א' (1995). "ספרות הילדים החרדית ותפיסת חז"ל את עולם הילד". **טללי אורות**, ו', עמ' 413-429.
- סיון, ע'. קפלן, ק' (2003). **חרדים ישראלים: השתלבות בלא טמיעה?** ירושלים: הוצאת הקיבוץ המאוחד ומכון ון ליר.
- סילברמן-קלר, ד' (2000). "חינוך לתרבות בחברה מרובת תרבויות: המקרה של החינוך הממלכתי-דתי", בתוך: מ' ברלב (עורכת). **חינוך ותרבות בחברה רב תרבותית**. ירושלים: האוניברסיטה העברית. עמ' 139-155.
- ספקטור-מרזל, ג' (2010). "מגישה נרטיבית לפרדיגמה נרטיבית", בתוך: ג' ספקטור-מרזל ור' תובל-משיח (2010). **מחקר נרטיבי: תיאוריה, יצירה ופרשנות**. תל אביב: מכון מופ"ת. עמ' 45-80.
- פוסי, י' ודה-מלאך, נ' (2006). "לא אוכל להגדיר סיפור כטוב" – סטודנטיות להוראה מעריכות סיפור". **דפים**, 42, עמ' 154-181.
- פרידמן, א' (2001). **כבדהו וחנכהו – גישה מקורית ומעשית לחינוך ילדים**. ירושלים: הוצאה עצמית.
- פרידמן, מ' (1991 א'). **החברה החרדית – מקורות, מגמות ותהליכים**. ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל.
- פרידמן, מ' (1991 ב'). "חזרה לשיבות – הרקע הכלכלי – חברתי", בתוך: **החברה החרדית: מקורות, מגמות ותהליכים**. ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל. עמ' 70-87.
- צבר בן-יהושע, נ' (1999). **המחקר האיכותי בהוראה ובלמידה**. גבעתיים: מסדה.
- צבר בן-יהושע, נ' (עורכת) (2001). **מסורות וזרמים במחקר איכותי**. לוד: דביר.
- קפלן, ק' (2003). "חקר החברה החרדית בישראל: מאפיינים, הישגים ואתגרים", בתוך: ע' סיון וק' קפלא (עורכים), **חרדים ישראלים: השתלבות בלא טמיעה?** תל-אביב: הקיבוץ המאוחד. עמ' 224-277.
- קפלן, ק' (2007). "**בסוד השיח החרדי**". ירושלים: מרכז זלמן שז"ר לתולדות ישראל.
- קרלינסקי, נ' (2004). "קולות מן החברה החרדית-ישראלית של ראשית המאה ה-21". **ישראל**, 6, עמ' 187-196.
- רוזנטל, א' (2005). **הערכים הגלומים בספרות ילדים לגיל הרך (גן חובה-א', ביה"ס ממלכתי)**. עבודה לשם קבלת תואר מוסמך. ר"ג: אוניברסיטת בר-אילן.
- רוזנטל, א' (2012). **ערכים בספרות ילדים ככלי לחינוך ערכי בגיל הרך בחינוך הדתי, החרדי ובחינוך היהודי מתקדם – מחקר משווה**. עבודת מחקר לתואר שלישי. רמת גן: אוניברסיטת בר אילן: המחלקה לחינוך.
- רוזנטל, א' (2015). "מחקר משווה של ערכים בספרות ילדים ככלי לחינוך ערכי בגיל הרך, בחינוך הממלכתי-דתי, החרדי-עצמאי והיהודי-המתקדם". **ספרות ילדים ונוער**, א' (138), עמ' 75-93.
- רוזנטל, א' (2016). **סיפור של ערך – ספרות ילדים ככלי לחינוך ערכי. מדרך להורים ומחנכים בגיל הרך**. קריית ביאליק: הוצאת אח.
- שכטר, מ' ועירם, י' (2002). "מבית ספר – לבית חינוך: קווים מנחים להתערבות חינוכית לגיבוש זהות אישית וקולטקטיבית בחברה דמוקרטית", בתוך: נ' מסלובטי וי' עירם (עורכים), **חינוך לערכים בהקשרים הוראתיים מגוונים**, תל-אביב: רמות. (עמ' 449-474).

- שקדי, מ' (2003). "מלים המנסות לגעת: מחקר איכותני – תיאוריה ויישום". תל-אביב: רמות.
- תור-גונן, ר' (1993). "מסרים ערכיים בספרי ילדים ישראלים מאוירים לגיל הרך בשנים 1984-1984". **מעגלי קריאה**, 24-23, עמ' 93-53.
- תור-גונן, ר' (2000). "בין שורות ובין צורות: רכיבים לזיהוי מסרים ערכיים באיור, בעיצוב ובטקסט של ספרים מאוירים לילדים". **עולם קטן**, 1, עמ' 70-41.
- תמיר, י' (1998). "שני מושגים על רב תרבותיות". בתוך: מ' מאוטנר, א' שגיא, ר' שמיר (עורכים). **רב תרבותיות בחברה דמוקרטית ויהודית**. תל אביב: רמות. עמ' 79-92.
- Denzin, N. K. & Lincoln, Y.S. (2000). "Introduction: The Discipline and Practice of qualitative Research". In N. K. Denzin & Y.S. Lincoln (Eds.), *Handbook of Qualitative Research* (Second Edition), London: Sage Publications, pp. 1-28.
- Mallery, T, Hurwitz, R., & Duffy, G. (1987). "Hemeneutics: From Explication to Computer Understanding?". In S. C. Shapiro (Ed.), *The Encyclopedia of Artificial Intelligence*. New York: Wiley. pp. 362-376.
- Roberts, P.L. (2000). *Family Values through Children's Literature*, grades K-3. Boston: U.S.A Scarecrow Press.
- Strauss, A., & Corbin, J. (1990). *Basics of qualitative Research: Grounded Theory Procedures and Techniques*. Newbury Park, CA: Sage Publications.

מקורות ראשוניים

- אליצור, ר' (1989). "סיפור לראש השנה על יוסי והגברת הזקנה". בתוך: ברוך מ' (עורכת), **גן שלנו, חג שמח** (עמ' 36-39). תל אביב: עם עובד.
- בקרמן מ' (2003). **דינה דיי צדיקה קטנה**. ירושלים: בקרמן.
- בקרמן, מ' (1994). **דינה דיי אהבת את השבת**. ירושלים: בקרמן.
- בקרמן, מ' (2003). **החלום של אמא**. ירושלים: בקרמן.
- גנז, י' (1999). **סתתא שמחה ושבע המתנות המופלאות**. בית אל: ספרית בית אל.
- וולדר, ח' ורענן, א' (2006). "לפעמים אמא עסוקה". בתוך: **סיפורים מתוך הלב של אמא** (עמ' 20-23). ירושלים: פלדהיים.
- וולדר, ח' ורענן, א' (2007). "ראש השנה". בתוך: **סיפורים מתוך הלב של אמא** (עמ' 18-20). ירושלים: פלדהיים.
- סגל, י' (1976). "על קמצא ובר קמצא". בתוך: **כה עשו חכמינו, א'** (עמ' 67-70). בני ברק: מורשת.
- סגל, י' (תשל"ו). "כבוד הבריות". בתוך: **כה עשו חכמינו, א'** (עמ' 100-105). בני ברק: מורשת.

פגיס, ד' (1972). **הביצה שהתחפשה**. תל אביב: עם עובד.

פוקס, מ' (ללא שנה). **נוח בר מוח אוהב לברך ברכת המזון**. ירושלים: קו לקו.

פוקס, מ' (תשס"ב). "צחוק צחוק". בתוך: **שלום על ישראל** (עמ' 9-18). ירושלים: קו לקו.

פוקס, מ' (תשס"ב). "קייטנת הגיבורים". בתוך: **יונת השלום** (עמ' 58-64). ירושלים: קו לקו.

פלג ע' (1983). "משל הנמלה והצרצר". בתוך ד' גרדוש ות' אליגון (עורכים), **100 סיפורים ראשונים: חלק א – לגיל הרך** (עמ' 32). תל-אביב: כתר.

